

016 Le Néo-Plasticisme

Vooraf

Le Néo-Plasticisme is de eerste Franse tekst van Mondriaan. Het is ook de eerste tekst die zelfstandig als boekje verschijnt. Met hulp van de Parijse galeriehoudster Léonce Rosenberg¹ heeft Mondriaan het - op eigen kosten - kunnen uitgeven. Mondriaan spreekt in zijn brieven niet van een boekje, maar van een brochure. De kaft van de brochure is niet des Mondriaans, het heeft een grijs-groen-bruine kleur en op de voorzijde is een vignette van de Franse kunstenaar Joseph Csaky afgebeeld².

De brochure opent met een opdracht, want in het midden van de eerste pagina staat in hoofdletters gedrukt: 'Aux hommes futurs'.

Bron

Er zijn twee bronnen bekend van *Le Néo-Plasticisme*.

De eerste bron is een publicatie in de vorm van een brochure, uitgegeven door 'Éditions de l'Effort Moderne' in Parijs. Drie exemplaren van *Le Néo-Plasticisme* zijn te vinden in Mondriaans nalatenschap³. In één exemplaar heeft Mondriaan met de hand enkele kleine wijzigingen aangebracht. Dit exemplaar met wijzigingen dient als basis voor de leestekst. De brochure heeft een 'staande' vorm⁴ en telt 16 pagina's, waarvan er 14 bedrukt zijn met de tekst *Le Néo-Plasticisme*. De kaft van de brochure is van steviger papier en grijs-groen-bruin van kleur. Op de voorzijde staat: P. Mondrian - Le Néo-Plasticisme - Editions de l'Effort Moderne - Léonce Rosenberg - 19, Rue de la Baume, 19 - Paris (8e) - 1920. Op de achterzijde staat: Imprimerie Moreau Frères - 159, Boulevard Saint-Germain - Paris.

De tweede bron is een publicatie in de vorm van een artikel in negen afleveringen in het tijdschrift *Bulletin de l'Effort Moderne*⁵.

De tekst van de brochure en het tijdschriftartikel zijn indentiek, behoudens enkele drukfouten in de brochure die in de serie artikelen zijn gecorrigeerd.

Uit brieven van Mondriaan blijkt dat hij de kopij heeft geleverd voor de publicatie. De Franse tekst is tot stand gekomen met de hulp van zijn vriend Rinus van Eck⁶. Hoe groot de inbreng van zijn vriend is geweest, is niet achterhaald; Mondriaan heeft zijn goedkeuring aan de tekst gegeven en geldt daarom als geautoriseerd. We weten dat uitgever Rosenberg niets aan de Franse tekst heeft veranderd, getuige zijn 'Note de l'Éditeur' waarin hij zich verontschuldigt voor het Frans van de brochure.

Een brochure beschouwen we als voltooid.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de tekst van de brochure *Le Néo-Plasticisme*.

Mondriaan heeft in een door hem bewaard exemplaar van *Le Néo-Plasticisme*⁷ een aantal correcties gemaakt. In de eerste zin van de laatste alinea van *Le Néo-Plasticisme* heeft Mondriaan 'chanter ou exprimer plastiquement' gewijzigd in 'peindre et dépeindre'. Bovendien heeft hij aan de voorlaatste zin toegevoegd: 'de la nature'.

In een brief aan László Moholy-Nagy⁸ (28 februari 1924) meldt Mondriaan een drukfout: 'P.S. Dans la brochure 'Le Neo-Plasticisme' se trouve une faut d'imprimerie. Sur ligne 18 d'en bas vous trouverez: elle arrive à l'expression du beau. Par etc. - doit être: elle arrive à l'expression du beau par etc.'.

Een drukfout in de aflevering van *Le Néo-Plasticisme* in het decembernummer (1926) van *Bulletin de l'Effort Moderne* vermeldt Mondriaan in een brief aan Rosenberg (17 februari 1927): 'En même temps je voudrais vous propose dans le prochain numéro de faire corriger une faute d'imprimerie dans mon article du numéro 30 Bulletin le quatrième ligne d'en bas; doit être, comme dans ma brochure, « Notre moi inconscient etc.' Rosenberg heeft in het januarinumnummer (1927) echter geen rectificatie geplaatst.

¹ Léonce Rosenberg (1879-1947), Parijs galeriehoudster en uitgever; Galerie 'L'Effort Moderne'; Tijdschrift: *Bulletin de l'Effort Moderne*; Uitgeverij: 'Éditions de l'Effort Moderne'.

² Digital Appendix: Supplements 016-2 - Afbeelding voorzijde Le Néo-Plasticisme.

³ Holtzman Deposit: Box 1, Folder 6.

⁴ Ca. 24 x 16 cm.

⁵ *Bulletin de l'Effort Moderne* 3, 1926, no. 23 (maart) tot en met no. 30 (december), en 4, 1927, no. 31 (januari).

⁶ Marinus Ritsema van Eck (1870-1948), arts, woonachtig in Frankrijk.

⁷ Holtzman Deposit: Box 1, Folder 6a.

⁸ László Moholy-Nagy (1895-1946), Hongaars, Amerikaans kunstenaar.

De handschriftelijke wijzigingen en de drukfouten zijn via het notenapparaat in de leestekst aangegeven.

Titel

Tijdens het schrijven aan *Le Néo-Plasticisme* zoekt Mondriaan naar een titel voor zijn brochure. In een brief aan Theo van Doesburg⁹ (30 juli 1920) noemt hij drie suggesties: ‘nouvelle expression plastique NEP of neo-plastique NP ... neo-plastique dans les arts’¹⁰. Uiteindelijk is de titel voor zijn brochure *Le Néo-Plasticisme* geworden. Dit is ook de titel voor de leestekst.

De ondertitel van *Le Néo-Plasticisme* is: ‘Principe Général de l'Équivalence Plastique’.

Overigens staat op de voorzijde ‘Le Neo-Plasticisme’ zonder accent aigu op ‘Neo’; in de tekst van de brochure wordt wel een accent gebruikt: ‘Néo’.

Datering en ondertekening

In een brief (november 1920¹¹) aan Van Doesburg laat Mondriaan weten dat *Le Néo-Plasticisme* klaar is: ‘Chers amis, hierbij zend ik je aangetekend de copie in Fransch. Wilt je ’t zoo gauw mogelijk laten drukken?’ Dit brieffragment en de datering in de publicatie geven aan dat Mondriaan in november 1920 het schrijven aan *Le Néo-Plasticisme* heeft afgesloten. Als datering voor de gepresenteerde tekst nemen we: ‘november 1920’¹².

Overigens blijkt ook uit deze brief dat Mondriaan aanvankelijk de brochure in Nederland wilde laten drukken, maar de kosten blijken in Nederland hoger dan in Parijs.

Eind januari 1921 krijgt Mondriaan bericht van uitgever Léonce Rosenberg dat de brochure klaar is en Mondriaan antwoordt op 31 januari: ‘J’ai le plaisir de vous faire part que la brochure est prête et vous sera envoyée demain.’¹³ Hoewel op de voorkant van de brochure ‘1920’ staat afgedrukt, is - zoals uit de aangehaalde zin blijkt - deze eind januari 1921 te zijn verschenen.

Op de voorzijde is boven de titel afgedrukt: ‘P. Mondrian’.

Ontstaan en publicatie

De eerste keer dat Mondriaan in brieven spreekt over zijn brochure *Le Néo-Plasticisme*, is in drie brieven aan zijn vriend Theo van Doesburg. De schilder heeft het in deze brieven nog niet direct over een brochure, maar de opmerkingen in deze brieven hebben betrekking op de onderwerpen ‘dans’ en ‘letterkunde’ die ook voorkomen in *Le Néo-Plasticisme*.

Op 19 april 1920 schrijft Mondriaan aan Theo: ‘Ik ben met een stuk over de dans nu bezig.’ Op 4 mei 1920 meldt hij: ‘[...] ik ben bezig met een stuk over ’t dansen en dat wordt juist heel revolutionnair ik breng van ’t schilderen en ’t leven daar alles op over.’ En in de brief van 12 juni 1920 lezen we: ‘[...] en ga ik beginnen aan het stuk over letterkunde.’

Overigens noemt Mondriaan in zijn brochure nog andere ‘toepassingsmogelijkheden’ van het Neo-Plasticisme (de Nieuwe Beelding). Volgens hem kunnen de principes van het Neo-Plasticisme niet alleen toegepast worden op de schilderkunst, maar ook op architectuur, beeldhouwkunst, woordkunst, muziek, toneel en dans.

Op 30 juni 1920 gaat Mondriaan - in een brief aan ‘Does’ - dieper in op het samengaan van de Nieuwe Beelding en literatuur: ‘[...] en verder ben ik zoo in mijn litteraire verhandeling dat ik je nu eerst schrijf en het wat gehaast en kort moet doen. [...] Ik meen een oplossing voor de litteratuur-als-N.B. gevonden te hebben, en zal dan graag je oordeel hooren. ’t Is weer een heel werk. Ik zie nu dat ik met mijn twee stukken¹⁴ er kort bij was maar dat ’t nog iets moet doorgevoerd. Het komt in ’t kort hierop neer dat het mij lijkt dat ’t woord en de zin alleen te verdiepen is door het tegendeel er van er dadelijk naast te stellen. Wat denk je daarvan? Houdt ’t voorloopig maar geheel onder ons. Er bestaan alleen tegendeelen van zelfstandige naamwoorden, heh? En bestaan ze van alle? Mijn idee is ook uit te breiden als b.v. man-vrouw jongen-meisje soldaat- marketenster enz-enz. over mensch (zodoende begrip mensch uit te beelden[]). Zijn dit nog tegendeelen? Eigenlijk is het mannelijke en vrouwelijke meer tegendeelen, heh?’

⁹ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands kunstenaar, schrijver en redacteur van *De Stijl*.

¹⁰ RKD-MCP - 25-28.

¹¹ Ongedateerd, waarschijnlijk ‘eerste week van november 1920’.

¹² In november 1920 woonde Mondriaan in Parijs, 5 Rue de Coulmiers.

¹³ Vindplaats brieven aan Rosenberg: Bibliothèque Kandinsky, Centre Pompidou, Parijs. Correspondance échangée entre Léonce Rosenberg et Piet Mondrian, Fonds Léonce Rosenberg Boîte 4.

¹⁴ 014 *De groote boulevards*; 015 *Klein restaurant - Palmzondag*.

Maar zoo nauw steekt 't niet omdat ik tot hetzelfde resultaat kom. Misschien vindt je tijd me in 't kort hier al nu iets over te schrijven, dan kan ik 't beter uitwerken. Ik geef 't ook in 't artikel maar in 't kort aan en vertel 't verschil met de Cub. en Dada's. Ik heb me de vraag gesteld hoe kan de N B in de literatuur en de andere kunsten en antwoord dan meteen alle punten van v. Deyssel¹⁵.'

Mondriaan vervolgt zijn opmerkingen over 'tegendeelen' in een brief aan Van Doesburg van 5 juli 1920: 'Toevallig was Eekman¹⁶ (niet Beekman¹⁷) hier die vertelde me dat Dr. Schoenmaekers¹⁸ op een lezing eens gezegd heeft dat Shaw¹⁹ in een zeker stuk psychologisch de werking der tegendeelen, in man en vrouw, uitgebeeld heeft. Ik denk wel dat Schoenmaekers dat navischte naar aanleiding van spreken met mij en van Domselaar²⁰ indertijd, maar hoe 't zij ik zal in mijn stuk zetten dat Sch. dat aangetoond heeft, dat is zuiverder, heh. 't Doet me plezier dat 't in Shaw (met wie ik veel op heb) uit komt. Maar beeldend (door het woord) heeft niemand 't nog gedaan. Ik geloof wel dat ik me met 't geen ik van tegendeelen weet redden kan. Ik heb alleen 't hoofdbegrip noodig de uitbeelding in kunst moet betrekkelijk blijven.'

Het denken over het begrip 'tegendeelen' krijgt - blijkt later - zijn neerslag in *Le Néo-Plasticisme*. Regelmatig gebruikt Mondriaan in *Le Néo-Plasticisme* het woord 'contraire' of 'son contraire' en ergens zegt hij heel duidelijk: '[...] les principes du contraire dominant toute l'œuvre.' en wel heel letterlijk wordt 'Candida' van Shaw genoemd in *Le Néo-Plasticisme* als een presentatie van tegendelen op psychologisch niveau²¹.

De schilder noemt voor het eerst het woord 'brochure' in de brief van 30 juli 1920 aan Van Doesburg: 'Nog beter zou zijn in geval jelui het geheel met me eens bent - om het als Fransche brochure tegelijk met een Stijlnummer, dus als bijlage van De Stijl, uit te geven, dan kan 't hier [Parijs] verspreid worden en beginnen we onzen gezamenlijke campagne hier, door Dada-boekhandel. Gewoon gedrukt, b.v. met enkel NB in letters van [xxx] groot er op. O nee, dat moet in 't Fransch, b.v. nouvelle expression plastique NEP of neo-plastique NP ... neo-plastique dans les arts (enfin, dit vinden we later). Wil je eens me schrijven wat 't zoo wat kosten zou, zulk een brochure, misschien kan ik er wat geld voor bij elkaar krijgen. Je kunt je aanmerkingen er wel opschrijven op den achterkant want ik schrijf 't toch nog een keer over.'

In een brief aan zijn vriend Sal Slijper²² (4 augustus 1920) heeft Mondriaan een ander idee. Eerst een artikel in het Nederlands in *De Nieuwe Gids* en dan (een brochure) in het Frans. Hij meldt aan Sal: 't Deed me plezier dat je mijn artikel²³ goed vindt. Ik ben nu zowat ten einde met mijn geschrijf. Ik heb nu een beknopt résumé gemaakt en toepassing op alle kunsten wil dat in de N.Gids zien te krijgen en daarna in 't Fransch vertalen. Misschien heeft van Eck, die nu tijdelijk hier weer is, tijd om 't te doen of me te helpen. Ik heb nu de letterkunde vooral te pakken gehad en in 3 weken niet kunnen schilderen.'²⁴

Plaatsing van *Le Néo-Plasticisme* in *De Nieuwe Gids* gaat echter niet door, blijkt uit een brief aan Van Deyssel (23 augustus 1920): 'Het 'beredeneer'-artikel waarover ik U indertijd schreef vindt dus ook²⁵ geen plaats in de Nieuwe Gids voorloopig. Toch stel ik er ten zeerste prijs op dat U er kennis van wilt nemen en zal U berichten zoodra het, in 't Fransch, hier in een revue uitkomt. Misschien wilt U 't dan in de N.G. weer bespreken.'

Blijkbaar heeft Mondriaan *Le Néo-Plasticisme* eerst in het Nederlands geschreven en daarna in het Frans vertaald met hulp van zijn vriend Rinus van Eck. Het oorspronkelijk Nederlandse manuscript van *Le Néo-Plasticisme* is niet gevonden.

In een brief (5 augustus 1920) laat hij Theo weten: 'Ik was mijn stuk nog eens aan 't overschrijven voor Van Eck omdat hij zoo door zijn eigen werk heen probeeren wil wat te vertalen. Ik mag hopen dat 't er van komt maar hij heeft altoos veel dingen zelf aan zijn hoofd.'

Verderop in dezelfde brief (5 augustus 1920) stelt Mondriaan diverse vragen aan zijn vriend 'Does' over de tekst en over de uitgave van de brochure: 'Onder 't overschrijven bemerkte ik dat een

¹⁵ L. van Deyssel. 'Futurisme'. *De Nieuwe Gids* 35, 1920: vol.1, no.5, mei: 703-723 (Reactie hierop van H.P.L. Wiessing. 'Mondriaans futurisme volgens L. van Deyssel'. *De Nieuwe Amsterdammer* 6, no.280 (15 mei 1920): 2-3.

¹⁶ Nico Eekman (1889-1973), Belgisch kunstenaar, gaf Mondriaan Franse les in Laren.

¹⁷ Chris Beekman ((1887-1964), Nederlands kunstenaar, woonachtig in Laren.

¹⁸ Dr. Mathieu Schoenmaekers (1895-1944), Nederlands filosoof (Christen-theosoof), woonachtig in Laren.

¹⁹ Bernard Shaw (1856-1950), Iers toneelschrijver en criticus.

²⁰ Jacob van Domselaer (1890-1960), Nederlands componist.

²¹ 'Candida' (1894) van Bernard Shaw.

²² Salomon B. Slijper (1884-1971); Nederlands makelaar en verzamelaar van Mondriaans werk.

²³ Het laatste artikel van *Natuurlijke en Abstracte Realiteit* (Trialoog) verschijnt augustus 1920 in *De Stijl*.

²⁴ RKD-MCP - 76-77.

²⁵ 'ook', omdat *Klein Restaurant - Palmzondag* ook niet gepubliceerd werd in *De Nieuwe Gids*.

gedeelte nog wat dik is daarom zend ik je 't een beetje veranderd, vindt je 't zoo niet al beter? De eerste zinnen lijken me wel goed, die liet ik zoo. Ik dacht wel dat je 't zoowat met me eens was over alles. Ik geloof niet dat 't noodig is in Hollandsch en Fransch, als 't een bijlage wordt kan 't alleen in 't Fransch. Ik dacht aan een bijlage want in De Stijl zelf zou het alle plaats innemen en ook te groot voor één keer. Dus een losse brochure, alleen Fransch, er bij. Maar zullen we die dan zoo maar cadeau geven aan de abonnées? Misschien is nog beter alleen de brochure announceeren in de Stijl en dan hoofdzakelijk zien te verkoopen hier in Parijs. Dan halen we de onkosten er misschien uit. Die 't in Holland wil lezen kan 't ook in 't Fransch lezen, vindt je ook niet?

Ook in een volgende brief aan Theo van Doesburg (23 augustus 1920) vraagt de schilder hem om advies: 'Ik ben met van Eck het stuk dat je hebt aan 't vertalen. [...] Schrijf eens gauw en stuur gauw 't stuk. Wat dunkt je om, niet het begin, want dat is al in De Stijl geweest²⁶, maar de rest, die nieuw is, later (als je plaats hebt, en als mijn Trialoog afgelopen is), in De Stijl te zetten?'

In september 1920²⁷ vraagt Mondriaan opnieuw Van Doesburg om advies: 'Ik stuur je hierbij nog een aanvullende wijziging in het begin van 't stuk vindt je 't zoo nog niet vollediger ik kwam er op door gesprekken met Oud²⁸ die me ook aanried: die verklaring te geven van wat wij vorm en niet-vorm noemen. Ik had Van Eck eenige bladen medegegeven hij heeft die reeds vertaald maar ik wil eerst jouw bemerkings afwachten eer hem de rest te zenden.'

De inhoud en de uitgave van de brochure blijven Mondriaan bezig houden. In de brief van 5 september aan 'Beste Does' schrijft hij: 'Hierbij zend ik je nog 'uitvindingen' van de nieuwe muziek. [...] Kijk eens wat jelui er van denkt, ik sprak er met een muzikleerares²⁹ uit Den Haag over, die hier was en die kon er niets tegen zeggen. [...] Nu over de uitgave van mijn Fransche artikel. Ik geloof met je dat in brochure 't beste toch is. [...] Me dunkt ik moest dat er maar aan spandeeren. Ik wou 't liefste op zo heel gewoon papier met een ordinaire letter. 't Omslag ook maar met gewone letters, wat grooter, kranten letters annonces b.v. Niet om de goedkoopte maar dat vind ik beter staan. [...] Kunt je bij een goedkoope (jouw drukker, dunkt me) een proef omslag laten maken, me dunkt ook 't zelfde papier als omslag, gewoon wit met erop, b.v. Neo Plastique dans les arts. (of vindt je beter: Une nouvelle expression plastique enz.?) par P. Mondriaan. (of P. Mondrian, wat dunkt je) (niet groot vooral.) dan edition de 'De Stijl.', of iets dergelijks. [...] We kunnen met 300 exe. beginnen en ik geloof wel dat ze in Italie, Spanje en hier gauw uitverkocht zullen zijn. Als er een voordeeltje van komt is het grootste deel voor De Stijl. Ik ga je brief nu nog eens nazien. Dank voor de opmerkingen ik zal alles nazien en veranderen en dan kan Van Eck weer door met vertalen. (voor zoover ik reeds zag ben ik 't met je eens) [...] Nu beste Dadas, stuur me je ideeën en de aanvulsels (ik maakte er ook een bij de architectuuraanvulling, die is dunkt me wel noodig) Mijn laatste brief kruiste de jouwe zeker (die met het eerste muziek aanvulsel).'

Op 6 oktober 1920 schrijft de schilder aan zijn vrienden Theo en Lena³⁰: '[...] Dank jelui voor het nagaan van mijn stukken, ik kan nu weer voort, en houdt me aanbevolen voor een krabbel-omslag. Je kunt de drukker gewone kranten letters b.v. laten nemen. Ik geloof dat nog 't beste is Mondriaan (wat is beter Mondrian of P. Mondriaan?) klein boven langs 't blad, midden in groote letters titel en onderaan, De Stijl editie. Zoo maar nonchalant, een beetje goed verdeelen is de moeite. [...]'

Op 21 oktober 1920 is - volgens een brief van Mondriaan aan Van Doesburg - het einde van het schrijven aan *Le Néo-Plasticisme* in zicht: 'De brochure is haast in 't Fransch vertaald, ik bofte dat van Eck hier eenigen tijd is voor studie, hij heeft 't wel druk maar we schieten prachtig op met het stuk. Ik liet zeven bladen aan Tour Donas³¹ lezen. Die vond 't heel goed, heel juist filosofisch en alles en alles - zoo iets of ze 't een van zelfheid vond. [...] Ik weet nu tenminste dat het begrijpelijk en leesbaar is! [...] Zet er tusschen in nu even dat drukkertje aan het zetten van een omslag met gewone boekdrukkers letters (of heeft hij geen groote blokletters, laat hij ze dan huren) Probeer eens of hij als werkmans niet zelf iets in elkaar flanst dan is 't misschien juist voor 't doel goed. Ik had 't graag wat gauw moet er een dikker papier om als omslag liefst had ik gemeen papier omslag en alles 't zelfde. Ik ben er erg benieuwd na of 't lukt naar mijn idee. De prijs moet er ook ergens op staan zullen we zetten 2 fr. of 2.50 fr. dat kosten die brochures bij Rosenbergh. Dan moet ik je nog over een cardinale kwestie spreken naar aanleiding van een

²⁶ Mondriaan verwijst in *Le Néo-Plasticisme* 11 keer naar zijn artikelen in *De Stijl*.

²⁷ Ongedateerde brief, vermoedelijk 'september 1920'.

²⁸ J.J.P. (Bob) Oud (1890-1963), Nederlands architect, vriend van Mondriaan.

²⁹ Niet achterhaald wie dat is geweest. (Misschien bedoelt Mondriaan hier de zangeres Sienna Masthoff (1892-1959), vriendin van Til Brugman (suggestie van Carel Blotkamp).)

³⁰ Helena (Lena) Milius (1889-1969), Nederlands boekhoudster, administrateur van *De Stijl*, Van Doesburgs tweede echtgenote.

³¹ Marthe Donas (Tour Donas, Tour d'Onasky) (1885-1967), Belgisch kunstenares.

opmerking bij de muziek. Je schreef over de noodzakelijkheid van een equivalent voor de nat. vorm. Verschillen we nu toch nog zò in opvatting of begrijpen we elkaar hierin niet? Die equivalent hebben we toch gevonden in het universeel beeldingsmiddel niet? We hebben dit door artistieke of esthetische compositie tot kunst te verwerken, evenals de oudjes de nat. vorm. Wat is er nog verder nodig? Antwoord me vooral hier eens op. [...] Dat stukje over de N. Kleurbeelding lijkt me toch bepaald noodzakelijk achter die korte beschrijving van de N.B die ik je laatst zond en vindt je het zoo voldoende tot zijn recht komen? Ik hoop dat je me spoedig tooneel en dit stukje met je opmerkingen wilt zenden met 't oog op 't vertalen. Dag! Als je het stuk tooneel vast in De Stijl wil zetten is mij best ook dat van architectuur schrijf me dan maar dan zend ik het je. Dit, omdat ik vooreerst mijn stuk godsdiensten³² nog niet gereed heb.'

In november 1920³³ stuurt Mondriaan de uiteindelijke versie van *Le Néo-Plasticisme* naar zijn vrienden in Leiden: 'Chers amis, hierbij zend ik je aangeteekend de copie in Fransch. Wilt je 't zoo gauw mogelijk laten drukken? Je brief naar mij is zeker onderweg, ik ontving nog niets. Dus moeten eventuele wijzigingen over tooneel enz. maar in den proefdruk. Veel hartelijks, hopende gauw iets te hooren, je vrind Piet. [PS] Dr. v. Eck riedt me die passage over jou uit de Stijl (muziek) eruit te laten omdat de muziek aldoor al gestreefd heeft naar evenwicht in melodie-harmonie.'

De kosten voor de uitgave blijken in Nederland hoger dan in Parijs. Op 13 november 1920 schrijft Mondriaan aan Van Doesburg: 'De verhoogde prijs voor de druk van brochure stelde me te leur maar in Holland is ook alles veel duurder of even duur maar slechter. Zoo met 't eten ook, dat weet je van toen je hier was. Het zal je daarom beiden zeker erg veel plezier doen te hooren dat 't hier goedkoop kan. En als vrind, maar vooral voor 'de beweging' zal 't je plezier doen dat Rosenberg de uitgave bezorgen wil, 1000 exempl. voor 400 à 500 fr.! Hij wacht nu op de copie, stuur me deze dus zoo gauw je kunt weer aangeteekend terug, want als die op de post wegraakt heb ik weer een heel geschrijf, onnodig. Je opmerkingen bij het theater enz. in het Hollandsch krijg ik dan wel zoodra je daartoe tijd hebt dan kan ik, zoo noodig, die in de proefdruk benuttigen.'

Aan Léonce Rosenberg schrijft Mondriaan (14 november 1920): 'En même temps je voudrais vous dire que je serai très content si vous vouliez faire imprimer et éditer aux conditions par vous présentées ma brochure dont mr. Dr. d'Eck vous a parlée. J'ai demandé à m. van Doesburg de vouloir me la retourner tout-de-suite, après je vous l'enverrai.'³⁴

Mondriaan bevestigt in een brief van 23 december 1920 aan de galeriehouder, het bedrag van 840 Ffr. (voor 1000 exemplaren). Ondanks dat het bedrag beduidend hoger is dan door Rosenberg was aangegeven, gaat hij toch accoord: 'En réponse à votre lettre j'ai l'honneur de vous faire savoir que le prix d'impression, 840 francs, me convient quoiqu'en étant un gros sacrifice matériel pour moi.' In een PS laat hij nog weten hoe zijn naam op de voorkant van de brochure vermeld moet worden: 'P.S. Sur l'extérieur de la brochure je voudrais plutôt mettre P. Mondriaan au lieu de Pierre. (Mes tableaux je signe aussi avec un a.)'.

De verkoopprijs van de brochure *Le Néo-Plasticisme* wordt vastgesteld op 3 Ffr. en Mondriaan laat Van Doesburg in december 1920³⁵ weten: 'De brochure is ook duurder geworden dan hij [Rosenberg] dacht: 840 de 1000 exp. Met omslag 900 fr. Ros. wil de prijs op 3 fr. stellen dus na aftrek onkosten blijft er een kleine 1000 voor hem en een groote[?] voor mij over. Dat is dus wel mooi en het moet maar gebeuren. Ik heb de helft reeds vooruit betaald, de rest komt er ook wel. [...] Over een maand is de brochure klaar, wat denk je er van om er stukken van in De Stijl³⁶ te zetten?'

Mondriaan verzucht in een brief aan Sal Slijper (6 januari 1921): 'De brochure is al bij den drukker en komt over een maand gereed. Als de oplaag verkocht wordt maak ik misschien nog winst, anders nu is 't een heele opoffering omdat ik 't drukken moet betalen.'

Op 31 januari 1921 laat Rosenberg weten dat de brochure klaar is en Mondriaan schrijft hem als antwoord: 'J'ai le plaisir de vous faire part que la brochure est prête et vous sera envoyée demain. [...] J'ai demandé à m^r. van Doesburg, qui voudrait se charger de la publicité et de la vente en Hollande, de vous faire savoir combien il en voudrait en dépôt.' En direct brengt hij Van Doesburg per briefkaart (31 januari 1921) op de hoogte: 'B. D. en L. de brochure zou morgen gereed zijn'.

³² Het is onduidelijk welke tekst Mondriaan met 'mijn stuk godsdiensten' bedoelt.

³³ Ongedateerd, waarschijnlijk 'eerste week van november 1920'.

³⁴ Vindplaats brieven aan Rosenberg: Bibliothèque Kandinsky, Centre Pompidou, Parijs. Correspondance échangée entre Léonce Rosenberg et Piet Mondrian, Fonds Léonce Rosenberg Boîte 4.

³⁵ Ongedateerde brief; vermoedelijk 'december 1920'.

³⁶ *De Stijl* (februari) 1921: 18-23, fragmenten uit *Le Néo-Plasticisme*.

Op 26 februari 1921 stuurt Mondriaan Willy Wentholt³⁷ een exemplaar van zijn brochure. Opmerkelijk is het advies dat Mondriaan aan Wentholt geeft: 'Ik zend je hierbij een brochure maar begin er niet te gauw aan met lezen.'

Aan *De Stijl*-medewerker Anthony Kok³⁸ schrijft Mondriaan op 18 maart 1921: 'Wat beroerd dat alleen 'bizondere' mensen wat voor het Neo-Plasticisme voelen - tenminste anders zou onze maatschappij wat mooier zijn. Mijn brochure heb je zeker gelezen, daar staat alles wel zoowat in, heh?'

Een paar jaar later (1924) vindt de 'eindafrekening' van de publicatie van *Le Néo-Plasticisme* plaats. Op 18 oktober 1924 stuurt Mondriaan Rosenberg het volgende overzicht:

'Reçu de Mr. Léonce Rosenberg la somme de 56 francs pour solde des opérations suivantes: vente par lui de 128 ex. de Néo-Plasticisme à 3.00 moins 33% de remise frs. 384.- moins 128.- (33%) ; mon débèt à l'E.M. 200.- ; solde F 56.- Les mille exemplaires il y a eu: 50 offerts; 50 remis à mr. Th. van Doesburg; 510 remis à moi-même³⁹ il reste à l'Effort Moderne 262 ex. Paris 18/10/24 P. Mondrian'

Van de 1000 exemplaren heeft Rosenberg er dus 128 verkocht voor 3 FFr. per stuk. Hoeveel exemplaren Van Doesburg heeft verkocht, is niet ontdekt.

De afrekening leert dat *Le Néo-Plasticisme* slechts moeizaam werd verkocht: ongeveer 130 exemplaren in bijna vier jaar tijd. Ook blijkt uit de afrekening dat Rosenberg 262 exemplaren zelf houdt en 510 exemplaren aan Mondriaan terugstuurt. Het is duidelijk dat de uitgave van *Le Néo-Plasticisme* voor Mondriaan niet alleen financieel, maar ook wat betreft de getoonde belangstelling een groot debacle is geweest.

Twee jaar later - 8 december 1926 - schrijft Mondriaan op een briefkaart aan zijn Belgische vriend en collega Michel Seuphor⁴⁰: 'Cher Nant, als je tijd en [xxx] kunt vinden zou ik je graag mijn ontwerp Poolsche uitgaaf Neo-Plast. Laten zien, ook om je oordeel.' Van een uitgave in het Pools wordt ook nog in vier andere brieven van Mondriaan uit december 1926 gewag gemaakt⁴¹. *Le Néo-Plasticisme* is nooit in het Pools verschenen⁴², ook Mondriaans ontwerp voor de voorkant is niet teruggevonden.

Afbeeldingen

De enige afbeelding is een vignet op de voorzijde van de brochure. Mondriaan zegt ter verontschuldiging in een brief aan Van Doesburg (2 februari 1921): 'Ik verzond heden mijn brochure aan jou, die ziet er nog wat 'klassiek' uit maar ik was bij Rosenb. niet geheel vrij daarin en deze omslag is reeds beter dan zijn andere uitgaven. Zijn vignet moest er o.a. ook op.'⁴³

Reacties van tijdgenoten

Vier reacties van tijdgenoten op de brochure *Le Néo-Plasticisme* zijn bekend.

Een eerste reactie op de brochure komt uit eigen gelederen. In de inleiding bij de fragmenten van *Le Néo-Plasticisme* in *De Stijl*⁴⁴, schrijft redacteur Van Doesburg het volgende: 'Zoowel naar inhoud als vorm kan dit geschrift beschouwd worden als een algemeen manifest der Nieuwe Beelding in al hare

³⁷ Willy (Willemina) Wentholt (1886-1957), vriendin en danspartner van Mondriaan, lerares Frans.

³⁸ Anthony Kok (1881-1961), Nederlands dichter en medewerker van *De Stijl*.

³⁹ 510 exemplaren ontvangen door Mondriaan op 11 oktober 1924. Bron: een reçu in het archief van Rosenberg (Bibliothèque Kandinsky, Parijs; Correspondance échangée entre Léonce Rosenberg et Piet Mondrian, Fonds Léonce Rosenberg Boîte 4). Waarschijnlijk heeft Mondriaan zijn voorraad van 510 exemplaren grotendeels in de atelierkachel opgestookt.

⁴⁰ Michel Seuphor (pseud. van Fernand Berckelaers) (1901-1999), Belgisch/Frans kunstenaar, oprichter van *Cerle et Carré* (1929), vriend en biograaf van Mondriaan.

⁴¹ CRII: 327.

⁴² J. Kleiverda. 'Henrik Stazewski. De Nieuwe Beelding in zijn werk en theorie'. In: *Jong Holland* 5, no. 2 (1989): 6, 9. H. Henkels. Piet Mondriaan. 't is alles een groote eenheid, Bert. Haarlem, 1988: 11.

⁴³ Het vignet op de voorzijde is vervaardigd door Joseph Csaky (1888-1971), Frans kunstenaar.

⁴⁴ *De Stijl*, 4e jrg., no. 2 (februari 1921): 18-23.

uitingsvormen als: schilderkunst, architectuur, beeldhouwkunst, monumentale kunst, literatuur, muziek tooneel, dans enz.’

Verder bestaat de recensie van Van Doesburg uit niet meer dan het citeren van fragmenten uit *Le Néo-Plasticisme*. De Franse fragmenten krijgen in de recensie een titel in het Nederlands; achtereenvolgens lezen we: ‘Over de Nieuwe Beelding in het schilderen’, ‘Over de kleurbeelding in de architectuur’, ‘Over het beeldhouwen en de architectuur’, ‘Over de nieuwe woordbeelding’, ‘Over de Nieuwe Beelding in de muziek’, ‘Over tooneel en opera’, ‘Over de Nieuwe Beelding in den dans’ en ‘Over de decoratieve en toegepaste kunst’. Van Doesburg eindigt met de zin: ‘Dit manifest [...] zal ongetwijfeld een diep spoor achterlaten in de West-Europese kunstcultuur.’

Van Doesburgs reactie gaat vergezeld van een reproductie van een werk van Mondriaan⁴⁵. Onder de afbeelding staat: ‘P. Mondrian. Composition A (1920)’.

Een tweede reactie komt van Lodewijk Van Deyssel⁴⁶. Mondriaan heeft op 1 februari 1920 een exemplaar van *Le Néo-Plasticisme* voor commentaar naar de redactie van *De Nieuwe Gids* gezonden. Van Deyssel antwoordt direct, vertelt Mondriaan in een brief aan Theo van Doesburg (10 februari 1921): ‘Alleen van van Deyssel heb ik direct een heel waardeerend schrijven teruggekregen.’ Mondriaan antwoordt Van Deyssel (10 februari 1921): ‘In het Hollandsch heb ik in 3 jaargangen van ‘De Stijl’ op verschillende wijzen, o.a. ook in den vorm van een dialoog, de Nieuwe Beelding, volgens mijn zienswijze, getracht duidelijk te maken en ben zoo doende van zelf gekomen tot die samenvatting van de brochure ‘le Néo-plasticisme’. Omdat de nieuwe beelding, naar mijn idee, meer speciaal voor de toekomst is, geloof ik ook dat er wel tijd genoeg is dat anderen alles kunnen aanvullen en verbeteren wat ik in ’t kort besprak.’⁴⁷

Pas twee maanden later (april 1921) kunnen we in Van Deyssels artikel over *Le Néo-Plasticisme* lezen: ‘De nieuwe plastiek is de nieuwe kunst. Die plastiek bestaat nog niet. Ook geeft de schrijver noch door voorbeelden of aanwijzingen noch meer concreet-theoretisch aan, hoe de nieuwe plastiek zal zijn. Wij kunnen ons - hij zal het zelf erkennen, - door zijne verhandeling er niet eene voorstelling van maken hoe de nieuwe plastiek zal zijn.’ Teleurgesteld reageert Mondriaan op het artikel van Van Deyssel in een brief aan hem (19 juli 1921): ‘Het spijt me dat U me niet in alles begrepen heeft en dat de afstand zoo ver is anders had ik mondeling ’t een en ander met U kunnen bespreken.’

Het Vaderland zegt in de rubriek ‘Tijdschriften’ over het artikel van Van Deyssel in *De Nieuwe Gids*: ‘L. van Deyssel geeft een stukje kritische kunstphilosophie, waarin hij ’t boekje *Le Néo-plasticisme* van P. Mondriaan bestrijdt.’⁴⁸

Een derde reactie op *Le Néo-Plasticisme* is van de criticus A.M. Hammacher⁴⁹ in het *Utrechts Provinciaal en Stedelijk Dagblad*. Het eerste deel van Hammachers recensie (9 oktober 1921) bestaat geheel uit vertalingen van fragmenten uit *Le Néo-Plasticisme* en eindigt met de verzuchting: ‘[...] Feitelijk zou men het geheele geschriftje moeten vertalen om in al zijn geledingen de uitspraken van de richting van het jongste zoeken recht te doen.’ Het tweede deel van de recensie (16 oktober 1921) is een bespreking van *Le Néo-Plasticisme*, waarin Hammacher beweert: ‘Het Neo-Plasticisme is de gezonde, is de richtinggevende kracht onder al de stroomingen, omdat het nooit de techniek verlaat, omdat het zich voortdurend rekenschap blijft geven van den stand der technieken op alle kunstgebied. Het bezint zich op architectonische, muzikale, literaire, beeldhouwkunstige en schilderkundige waarden. Het is de Inquisitie der Plastiek.’

Er is nog een vierde reactie van een tijdgenoot. Henry van Loon⁵⁰ eindigt zijn artikel ‘Bij Piet Mondriaan’ met een Nederlandse vertaling van een aantal fragmenten *Le Néo-Plasticisme*. Aan de fragmenten gaat deze zin vooraf: ‘Ten slotte tot staving van boven weergegeven meeningen enkele aanhalingen uit Mondriaan’s *Le Néo-Plasticisme* [...]’. In feite gaat het hier dus niet om een reactie, maar uitsluitend om het citeren van fragmenten uit *Le Néo-Plasticisme*.

Vermelde personen

⁴⁵ CRII: 277-278, B105.

⁴⁶ L. van Deyssel. ‘Neo-Plasticisme.’ In: *De Nieuwe Gids* 36, vol. I (april 1921): 523-531.

⁴⁷ RKD-MCP – 24.

⁴⁸ *Het Vaderland* (22 april 1921): Avondblad B 2.

⁴⁹ A.M. Hammacher. ‘Het Neo-Plasticisme’. In: *Utrechts Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, (9 oktober 1921): Eerste Blad B [3], en (16 oktober 1921): Eerste Blad B [2].

⁵⁰ Artikel [H. van Loon] in: *Nieuwe Rotterdamse Courant*, (donderdag 23 maart 1922): Avondblad B. Het artikel is niet ondertekend, er staat alleen ‘Van onze correspondent’. In die tijd was Henry E. van Loon de correspondent in Parijs voor de *Nieuwe Rotterdamse Courant*; aangenomen wordt dat hij het artikel heeft geschreven. (Zie ook: CRII: 123.)

Mondriaan vermeldt in één zin Schoenmaekers⁵¹ en Shaw⁵²: ‘Le Dr H. Schoenmaekers a essayé de démontrer que Bernard Shaw dans son *Candida* oppose des contraires psychologiques. Vermoedelijk heeft Mondriaan deze informatie van Eekman⁵³. In juli 1920 was Eekman op bezoek bij Mondriaan, zoals we lezen in een brief aan Van Doesburg (5 juli 1920): ‘Toevallig was Eekman (niet Beekman!) hier die vertelde me dat Dr. Schoenmaekers op een lezing eens gezegd heeft dat Shaw in een zeker stuk psygilogisch de werking der tegendeelen, in man en vrouw, uitgebeeld heeft.’

De volgende persoon die genoemd wordt is D. Braga⁵⁴. In *Le Néo-Plasticisme* heeft Mondriaan geschreven: ‘D. Braga dit: « L’Art se passera désormais de l’idée. C’est l’Idée qui charroie le passé. Elle fixe les perceptions, leur donne la forme logique qui leur permet de durer par les cerveaux. Marinetti hait l’intelligence. »’ Even verder in *Le Néo-Plasticisme* haalt Mondriaan Braga opnieuw aan: ‘[...] « la psychologie de l’homme », désormais épuisée, par l’obsession lyrique de la matière.⁵⁵ Le Futurisme fait appel, avant tout, à la sensation. [...]»⁵⁶ C’est l’effrénéisme de l’ambiance, or⁵⁷, selon une formule empruntée à Marinetti lui-même, une psychologie lyrique de la matière. (D. Braga.) »’ Beide citaten zijn afkomstig uit Braga’s artikel ‘Le Futurisme’⁵⁸ in *Le Crapouillot*.

Mondriaan citeert ook André Gide⁵⁹: ‘« Chaque vocable-îlot doit, dans la page, présenter des contours abrupts. Il sera posé ici (ou là tout aussi bien) comme un ton pur; et non loin vibreront d’autres tons purs mais d’une absence de rapports telle qu’elle n’autorise aucune association de pensées. C’est ainsi que le mot sera délivré de toute sa signification précédente, enfin! et de l’évocation du passé. » (André Gide, en parlant du mouvement Dada.)’⁶⁰

De componist Bach wordt genoemd in *Le Néo-Plasticisme* wegens zijn fuga’s: ‘De même que dans la plastique des autres arts, nous voyons dans *la Musique* qui est derrière nous la confusion de l’actif et du passif, quoique ça et là il y ait une construction plus évidente, une opposition plus marquée (par exemple dans les fugues de Bach).’

Naast Bach wordt de Nederlandse componist Jacob van Domselaer⁶¹ genoemd: ‘N’existe-t-il pas un commencement d’opposition neutralisante? (par exemple dans quelques essais de « style » du compositeur hollandais Van Domselaer).’

Sleutelwoorden

Met een aantal kenschetsende woorden (in alfabetische volgorde) geven we aan wat er in de *Le Néo-Plasticisme* besproken wordt. Van de zogenoemde specifieke en soms minder specifieke Mondriaanwoorden wordt een verklarende omschrijving gegeven in het ‘Sleutelwoordenregister’⁶². De in dit register verduidelijkte sleutelwoorden zijn hieronder cursief weergegeven.

Sleutelwoorden: *abstrait*, architecture, art dramatique, art du verbe, arts appliqués, arts décoratifs, danse (ballet), *déterminé et indéterminé*, *Chromoplastique dans l’architecture*, *contraire*, *couleurs fondamentales*, Cubisme, *dualité équivalente*, *esprit et matière*, *esprit nouveau*, expression plastique en fonction de l’universel, *expression plastique en rapport équilibré*, *expression plastique des rapports*, *expression plastique pure*, *extérieur*, *féminin* (femme), *extériorisation de l’intérieur*, *harmonie ancienne*, *harmonie double*, *harmonie esthétique*, *harmonie naturelle*, *harmonie nouvelle*, *intérieur*, *masculin* (homme), *intériorisation de l’extérieur*, *moyen plastique universel*, musique, *Néo-Plasticisme*, *morphoplastique*, opposition constante et neutralisante, *opposition équivalente*, *plastique tragique*, *Peinture Abstrait-Réelle*, Perception plastique pure, *(la) Plastique Nouvelle*, *rapport équivalent*, *réalité abstraite*, *réalité vitale de l’abstrait*, *suppression plastique*, *théâtre*, *tragique*, *unité*, *universel*.

Bijzondere woorden

⁵¹ Dr. Mathieu Schoenmaekers (1895-1944), Christen-theosoof, woonachtig in Laren.

⁵² Bernard Shaw (1856-1950), Iers toneelschrijver en criticus.

⁵³ Nico Eekman (1889-1973), Belgisch kunstenaar, gaf Mondriaan Franse les in Laren

⁵⁴ Dominique Braga, Frans-Argentijnse schrijver; publiceerde in het tijdschrift *Le Crapouillot* (15 april 1920) een artikel ‘Le Futurisme’.

⁵⁵ Weglatingsteken door ons ingevoegd, omdat de zinnen in het artikel van Braga niet aanluitend geciteerd worden.

⁵⁶ Idem.

⁵⁷ In *Le Néoplasticisme* staat ‘or’, maar moet zijn volgens artikel van Braga ‘ou’ zijn.

⁵⁸ *Le Crapouillot* (15 april 1920).

⁵⁹ André Gide (1869-1951), Frans schrijver .

⁶⁰ Uit artikel ‘Dada’, *La Nouvelle Revue Française*, 1 april 1920 : 477-481.

⁶¹ Jacob van Domselaer (1880-1960), Nederlands componist, in Laren woonde hij enige tijd bij het echtpaar Van Domselaer in.

⁶² Digital Appendix: Documentation - Mondrian Vocabulary Explained.

Als vertaling voor 'De Nieuwe Beelding' gebruikt Mondriaan *Le Néo-Plasticisme*. Of dit nieuwe Franse woord door hem zelf is bedacht of door zijn 'vertaalhulp' Van Eck, is niet gevonden. In een brief aan Van Doesburg (30 juli 1920) gebruikt Mondriaan het woord 'plastique'. Hij stelt voor aan van Doesburg om zijn brochure: 'nouvelle expression plastique' of 'neo-plastique' te noemen.

Waarschijnlijk heeft Mondriaan de uitgang 'isme' aan 'plastique' toegevoegd om duidelijk te maken, dat hij expliciet een nieuwe *stroming*, een nieuwe *beweging* bedoelt. Mogelijk is het nieuwe woord als volgt 'gegroeid': 'néo-plastique-isme' - 'néo-plastiqu'isme' - 'néo-plasticisme'. Overigens blijft Mondriaan ook de term 'La Plastique Nouvelle' (of 'La Plastique nouvelle')⁶³ - de Nieuwe Beelding - gebruiken in de brochure.

Overige opmerkingen

Op de eerste - ongenummerde - pagina kunnen we lezen dat *Le Néo-Plasticisme* is opgedragen aan: 'Aux hommes futurs'. Het belang van deze opdracht legt Mondriaan uit aan het eind van een brief aan Van Doesburg (10 februari 1921): 'P.S. Zoals U zult opgemerkt hebben is boven alles de hoofdidee der Nieuwe Beelding 'het evenwicht in de representatie van het individuele en universele, d.i. van het uiterlijke en innerlijke, van het natuurlijk en geestelijke. Ik hoop dat deze mijn bedoeling in de brochure voldoende voor den lezer uitkomt. Omdat dit evenwicht niet de inhoud van dezen tijd nog is, zou het néo-plasticisme een toekomstbeeld en tevens een voorbereiding kunnen zijn.' Overigens wordt in de publicatie van *Le Néo-Plasticisme* in het tijdschrift *Bulletin de l'Effort Moderne* (1926-1927) deze opdracht niet afgedrukt.

Op de tweede - ongenummerde - pagina van *Le Néo-Plasticisme* lezen we een 'Note de l'Editeur'. De opmerking van de uitgever Rosenberg gaat over het Frans: 'Le français un peu spécial utilisé dans cette brochure résulte de la volonté de l'Artiste, de nationalité hollandaise, exigeant à juste titre une approximation aussi complète que possible de sa pensée.' Op 2 februari 1921 schrijft Mondriaan daarover aan Theo van Doesburg: 'Hij [Rosenberg] zei me dat hij er graag voorin had zoo iets van een verontschuldiging voor het niet vloeiende (oude!) Fransch. Toen heeft van Eck die regels opgemaakt hetgeen Ros. approveerde. Nu staat er 'de Uitgever' onder. Enfin, dat hindert niet. De drukker vond 't niet noodig, maar Ros. wil zeker gedekt zijn.' Overigens wordt in de publicatie van *Le Néo-Plasticisme* in het tijdschrift *Bulletin de l'Effort Moderne* (1926-1927) deze opmerking niet afgedrukt.

Een manuscript met een Nederlandse vertaling van een fragment uit *Le Néo-Plasticisme* is gevonden in de The Lydia Winston Malbin Papers in The Beinecke Library⁶⁴. De Nederlandse tekst is geschreven op 12 schrijfblokbladen. Wie deze vertaling heeft gemaakt, wanneer en met welke reden, is niet ontdekt.

In het boek *Die Kunstismen - Les Ismes de l'Art - The Isms of Art* is een kort stukje van Mondriaan verschenen⁶⁵ in drie talen (Duits, Frans, Engels). De Franse tekst luidt: 'Néoplasticisme. Par la division horizontale-verticale du rectangle le néo-plasticien obtient la tranquillité, l'équilibre de la dualité: l'univers et l'individu.' De editoren van het boek - El Lissitzky en Hans Arp - doen voorkomen alsof de tekst afkomstig is uit *Le Néo-Plasticisme*. De tekst komt echter niet uit *Le Néo-Plasticisme*. In brieven rept Mondriaan met geen woord over een eventuele bijdrage aan het boek *Die Kunstismen*, zodat de tekst toeschrijven aan Mondriaan twijfelachtig zou zijn. Waarschijnlijk is de korte tekst door Lissitzky en Arp samengesteld.

Schilderijen ontstaan tijdens schrijfperiode

Mondriaan maakt voor het eerst melding van *Le Néo-Plasticisme* in een brief van 19 april 1920 aan Van Doesburg. Begin november 1920 stuurt hij een kopie van de uiteindelijke versie naar Van Doesburg. De schrijfperiode liep dus - met tussenpozen - van medio april tot oktober 1920. Volgens de Catalogue Raisonné vervaardigde Mondriaan in 1920 zeventien schilderijen: B98-B114⁶⁶. Hij zal tijdens de perioden van het schrijven aan *Le Néo-Plasticisme* met één of meer van deze schilderijen bezig zijn geweest.

⁶³ Tweemaal gebruikt Mondriaan in de brochure ook nog 'La Nouvelle Plastique'.

⁶⁴ Lydia Winston Malbin Papers. The Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, New Haven, USA; YCAL MSS 280, Box 69 folder 1069.

⁶⁵ Lissitzky, E., and H. Arp (eds.). *Die Kunstismen - Les Ismes de l'Art - The Isms of Art*. Zürich/München/Leipzig, 1925: x-xi.

⁶⁶ CRII: 276-285.